Research Paper E-ISSN NO : 2455-295X | VOLUME : 9 | ISSUE : 7 | JULY 2023

જાતીય અસમાનતાની માનવ સમાજ પર અસરનો અભ્યાસ

ડૉ. નરેશ એ. રત્નોત્તર [1]

[1] મદદનીશ અધ્યાપક, મનોવિજ્ઞાન વિભાગ, શ્રીમતી આર.ડી.શાહ આર્ટસ અને શ્રીમતી, વી.ડી. શાહ કોમર્સ કોલેજ, ધોળકા, અમદાવાદ.

ABSTRACT:

આ અભ્યાસ દરેક ક્ષેત્રોમાં સામાજિક વર્ગમાં અસ્તિત્વમાં રહેલી જાતીય અસમાનતાને ધ્યાનમાં લે છે. જાતીય અસમાનતા ભારતીય અર્થતંત્રના વિકાસને ભારતીય લોકોના જીવનને સુધારવાથી અટકાવે છે આથી ભારતીય સમાજમાં લિંગ અસમાનતા ઊંડે સુધી વ્યાપી ગઈ છે ભલે તે એક વૈશ્વિક ઘટના છે પરંતુ પુરુષ પ્રધાન ભારતીય સમાજમાં તે વ્યાપકપણે ફેલાયેલી છે. સ્ત્રી પ્રત્યે ભેદભાવો તેના જન્મ પહેલા જ સ્ત્રીભુણ હત્યા ના સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે અને જ્યારે તે જન્મ લે છે ત્યારે સ્ત્રીભુણ હત્યા સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે આમ બાળપણથી જ લિંગ ના આધારે ભિન્ન વર્તન જોવા મળે છે. આથી ભારતમાં આ સમસ્યા માટે જવાબદાર પરિબળો શોધવાનો પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે. આ પેપર ભારતમાં પ્રવર્તમાન લીંગ અસમાનતા અને બહુ પરિમાણીય સંદર્ભને પ્રકાશિત કરે છે એકંદરે આ અભ્યાસ આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને કાનૂની પૂર્વગ્રહમાં અસમાનતા દર્શાવે છે. નીતિનિર્માણતાઓ અને સામાજિક વિજ્ઞાન માટે સમગ્ર સામાજિક ક્ષેત્રોમાં યોગ્ય સમાનતા સ્થાપિત કરવા માટે એક મોટા પડકાર છે સંશોધકોએ આ જાતીય અસમાનતાને ઘટાડવા અને ભારતીય મહિલાઓ માટે ગૌરવ પૂર્ણ સ્થાનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કેટલીક સંબધિત વ્યુહરચનાઓ અને નીતિઓના અર્થ સૂચવવાનો પ્રયાસ આ અભ્યાસ અંતર્ગત કરવામાં આવ્યો છે.

KEYWORDS:

લિગ અસમાનતા, કાર્યસ્થળ, શિક્ષણ, આરોગ્ય સંભાળ, સ્ત્રી ભૂણહત્યા.

પ્રસ્તાવના

બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી આધુનિકીકરણ પછીના યુગમાં નીતિ નિર્માણ થાવો અને સામાજિક વૈજ્ઞાનિકોનું ધ્યાન ખેંચનારા મુદ્દાઓમાં એક જાતીય અસમાનતાનો મુદ્દો હતો . જાતીય અસમાનતાનો અર્થ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંને પર ચર્ચા થાય છે . ભારતીય સમાજમાં સ્ત્રીઓ અસમાનતાના કારણે શોષણનો ભોગ બની છે . બધા મુદ્દાઓમાંથી ભારતમાં જાતીય અસમાનતા સૌથી વધુ પ્રચલિત છે સરકારી અને બિન સરકારી સંસ્થાઓ અને ભારતના રાજકારણમાં હવે જાતીય અસમાનતાનો વિચાર સામાન્ય છે નીતિ ઘડવૈયાઓનું દ્રઢ પણે માનવું છે કે જાતીય સમાનતા અને સમાનતા પ્રત્યે સકારાત્મક પ્રતિબદ્ધતા ગરીબી ઘટાડવા માટેના દરેક ક્ષેત્રોને મજબૂત બનાવશે કારણ કે , મહિલાઓ નવી ઊર્જા અને નવા દ્રષ્ટિકોણ લાવી શકે છે છેલ્લા કેટલાક દાયકાઓથી મહિલાઓ અને તેમના વિકાસ પર ઘણી ચર્ચાઓ ચાલી રહી છે આમ્ઘણી રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ મહિલાઓનો વિકાસ અને વિકાસ પ્રક્રિયાઓમાં તેમણે સંપૂર્ણપણે ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરેલા છે અને મહિલાઓ સામેની તમામ પ્રકારની અસમાનતાને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે નારીવાદીનું મહત્વ સતત વધી રહ્યું છે અને બૌદ્ધિક કાયદેસરતા મેળવવી રહ્યું છે

- **અભ્યાસના હેતુઓ**

1) જાતીય અસમાનતાનો ઇતિહાસ જાણવો.

2) જાતીય અસમાનતા પાછળના રહેલ પરિબળો જાણવા.

3) સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક અસમાનતા જાણવી.

- **જાતિય અસમાનતાનો ઇતિહાસ**

આપણે પ્રાચીન ભારત પર પ્રકાશ પાડીએ તો ભારતીય સ્ત્રી ઉચ્ચ સ્થાનની સ્થિતિમાં હતી અને વેદ અને ઉપનિષદોમાં માતા અથવા દેવી શબ્દ દ્વારા ઉચ્ચારવામાં આવતી હતીપ્રારંભિક વૈદિક યુગોમાં છોકરીઓની સંભાળ રાખવામાં આવતી હતી પછી બહુપત્નીત્વની પ્રથાને લીધે સ્ત્રીનું સ્થાન અને દરજ્જો કથળતો ગયો અને મધ્યયુગના દહેજ પ્રથા અને સતી પ્રથા અસ્તિત્વમાં આવી પરંતુ સમય જતા સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ઓછો થતો ગયો આથી વિજ્ઞાન

અને ટેકનોલોજીના વિકાસ પછી મોટી સંખ્યામાંલોકો દ્વારા સ્ત્રીભ્રુણ હત્યા કરવામાં આવી રહી છે આના કારણે સ્ત્રી ગુણોત્તરમાં પણ ઘટાડો થયો છે. ભારતીય વસ્તી ગણતરી 2011માં કેરળમાં દર હજાર પુરુષોએ 1084 સ્ત્રીઓ સાથે સૌથી વધુ લિંગ ગુણોતર છે જ્યારે હરિયાણામાં દર1000 પુરુષોએ માત્ર877 સ્ત્રીઓ સાથે સૌથી ઓછા લિંગ ગુણોતર છે . ભારતમાં 1980 ના દાયકાથી લીંગ પસંદગીની ઘટના ચાલી રહી છે આ સમયગાળા દરમિયાન જન્મેલા પુરુષો હવે લગ્ન યોગ્ય ઉંમરે છે પછી990 ના દાયકા થી શહેરીકરણ થયું જ્યાં ઘણા પરિવારો અને પુરુષો કામ શોધવા માટે શહેરોમાં ગયા લોકો ઘણા શ્રીમંત છે પરંતુ તે જ સમયે વારસદાર તરીકે પુત્રો પેદા કરવાનું દબાણ છે તેથી શિક્ષિત અને ધનવાન પરિવારો હવે લિંગ પસંદગી કરવાની શક્યતા વધુ ધરાવે છે. આ ઘણા પરિબળો ભૂમિકા ભજવી રહ્યા છે અને આ ઝેરી મિશ્રણ બનાવી રહ્યું છે જેણે આજે સ્ત્રીઓ સામે હિંસાને એક મોટો મુદ્દો બનાવી દીધો છે લિંગ અસમાનતાનું મૂળ હંમેશા પુરુષ વર્ચસ્વ રહ્યું છે ભારતમાં સ્ત્રીઓને હજુ પણ પતિ અને પરિવારની જરૂર છે . તેમના પ્રભુત્વ ભર્યા સ્વભાવને કારણે સ્ત્રીઓ માથું નીચું રાખીને ચાલવા લાગે છે આ બધું શરૂઆતથી જ ચાલ્યું આવ્યું છે અને આજે સુધી અનુસરવામાં આવે છે કે સંસદમાં મહિલાઓ અસમા નતાઓના કિસ્સાઓમાં વિરોધી પક્ષો માને છે કે સ્ત્રીઓ ઘરના કાર્યો કરવા અને બાળકો અને પરિવારનું સંચાલન કરવા માટે જન્મી છે ભારતના ઘણા ભાગોમાં સ્ત્રીઓને આર્થિક અને નાણાકીય જવાબદારી તરીકે જોવામાં આવે છે જો કે તેમના સમાજ઼અર્થતંત્ર અને પરિવારો દ્વારા તેમનું યોગદાન ઘણું વધારે છે . મહિલાઓ સામેંનો ગુનાઓ દિવસોને દિવસે વધી રહ્યા છે ઘરેલુ હિંસા , બળાત્કાર, જાતીય સતામણી, છેડતી, બળજબરીથી વેશ્યાવૃતી, જાતીય શોષણ કાર્ય સ્થળ પર આજે પણ એક સામાન્ય બાબત છે તેથી તે આપણે દેશ માટે એક ચિંતાજનક મુદ્દો છે.

- **સામાજિક પરિબળો**

1) શિક્ષણ

ભારતમાં સ્ત્રી-સાક્ષરતા દર પુરુષો કરતાં ઓછો છે ભારતની 2011 ની વસ્તી ગણતરી મુજબ સ્ત્રીઓમાં સાક્ષરતા દર65.46% છે જ્યારે પુરુષોમાં સાક્ષરતા દર82.14 % છે જે સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણું ઊંચું છે

2) આરોગ્ય

હિંસા, રોગ અથવા અન્ય સંબંધિત પરિબળોને કારણે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના આયુષ્ય અને સ્ત્રીઓ પુરુષોની સરખામણીમાં સારા સ્વાસ્થ્યમાં જીવી શકે છે તે વચ્ચે લિંગ અસમાનતા છે

3) પિતૃસત્તાક સમાજ

ભારતમાં પિતૃસત્તાક સમાજ વ્યવસ્થા જોવા મળે છે. જ્યાં સ્ત્રીઓ આજે પણ પુરુષો પર આધારિત છે અને વારસાગત મિલકત અને પદવી આ એક રિવાજછે, જ્યાં વારસો પિતાથી પુત્રને મળે છે સ્ત્રીઓ લગ્ન પછી પતિ અને તેના પરિવાર સાથે રહે છે.

4) દહેજ

ભારતમાં દહેજ પ્રથા લિંગ અસમાનતાઓમાં ફાળો આપે છે જેનાથી એક એવી ધારણા પ્રભાવિત થાય છે કે છોકરીઓ પરિવારો પર બોજો છે આવી માન્યતા માતા -પિતા દ્વારા તેમની છોકરીઓમાં રોકાણ કરાયેલા સંસાધનોનો મર્યાદિત કરે છે અને પરિવારોમાં તેમની સોદાબાજી કરવાની શક્તિને મર્યાદિત કરે છે

5) લિંગ આધારિત હિંસા

મહિલાઓ સામેંનો ગુનાઓ દિવસોને દિવસે વધી રહ્યા છે ઘરેલુ હિંસા, બળાત્કાર, જાતીય સતામણી , છેડતી, બળજબરીથી વેશ્યાવૃતી, જાતીય શોષણ કાર્ય સ્થળ પર આજે પણ એક સામાન્ય બાબત છે તેથી તે આપણે દેશ માટે એક ચિંતાજનક મુદ્દો છે.

6) નિર્ણય લેવામાં મહિલાઓની અસમાનતા

ભારતમાં મહિલાઓને પુરુષો કરતાં ઓછા અધિકારો છે કાનૂની માન્યતા અને રક્ષણ તેમજ જાહેર જ્ઞાન અને માહિતીની ઓછી પહોંચ અને ઘરની અંદર અને બહાર નિર્ણય લેવાની શક્તિ ઓછી આ પણ લિંગ અસમાનતાનું એક કારણ છે.

- **સાંસ્કૃતિક પરિબળો**

1) પુત્રો તરફથી તરફથી વૃદ્ધાવસ્થામાં સહાય

સામાન્ય રીતે ભારતમાં દીકરીઓ કરતાં દીકરાઓને વધુ પ્રાધાન્ય આપવમાં આવે છે કેમ કે , ઘડપણમાં દીકરાઓ માતા -પિતાને સાચવે છે. આ ઉપરાંત દીકરાઓ જ માતા -પિતાને અગ્નિસંસ્કાર આપે છે.

2) પિતૃવંશીય વ્યવસ્થા

કોઈ સામાન્ય સગપણ વ્યવસ્થા છે જેમાં વ્યક્તિઓનો પરિવાર સભ્યપદ તેના પિતાના વંશમાંથી આવે છે અને તેના દ્વારા શોધી કાઢવામાં આવે છે તેમાં સામાન્ય રીતે કોઈના પુરુષ સગા દ્વારા સંબંધીઓ વ્યક્તિઓ દ્વારા મિલકત નામે અથવા પદવીઓનો વારસો સામેલ હોય છે.

3) ધાર્મિક વિધિઓમાં પુત્રોની ભૂમિકા

બીજું પરિબળ ધાર્મિક પ્રથાઓનું છે જે માતા -પિતાના મૃત્યુ પછી જીવન માટે ફક્ત પુરુષો જ અંતિમ સંસ્કાર કરી શકે છે ઘણીવાર પુત્રો જ એકમાત્ર વ્યક્તિ હોય છે કે જે તેમના માતા -પિતાના અંતિમ સંસ્કારનો અધિકાર ધરાવે છે.

4) પુત્ર પસંદગી

છોકરીઓને કુટુંબનું નામ વારસામાં મેળવવાનો વિશિષ્ટ અધિકાર આપવામાં આવે છે અને મિલકતો અને તેમને તેમના પરિવાર માટે વધારાના દરજ્જા તરીકે જોવામાં આવે છે **યુ**માં માતા-પિતા દ્વારા પતિના પરિવાર દ્વારા પુત્રીઓને ગુમાવી દેવાની સંભાવના અને પુત્રીઓનું મોંઘુ દહેજ માતા-પિતાને પુત્રીઓ રાખવાથી વધુ નિરાશ કરે છે અને એક મજબૂત માન્યતા છે કે પુત્રી એક જવાબદારી છે.

- **રાજકીય પરિબળો**

ભારતના બંધારણ મુજબ કાયદાઓની નજરમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બંને સમાન છે અને તેથી તેમનો સમાન અધિકારો છે પરંતુ કમ નસીબે કાનૂની અને રાજકીય પૂર્વ ગ્રહોને કારણે કાયદાને લિંગ અસમાનતાની સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાં અવરોધો આવ્યા આ લિંગ અસમાનતાનું બીજું કારણ છે

ઉપરોક્ત પરિબળો પરથી આપણે અર્થઘટન કરી શકીએ છીએ કે ભારતમાં લિંગ અસમાનતા માટે આર્થિક , સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, કાનૂની અને રાજકીય પરિબળો જવાબદાર છે . ભારતે લિંગ અસમાનતાને નિશ્ચિત કરવાની જરૂર છે આજની જરૂરિયાતો એવી છે જ્યારે છોકરીઓ માત્ર સાંસ્કૃતિક રીતે નિર્ધારિત રોજગારી પેટર્નમાંથી બહાર નીકળી શકતી નથી પરંતુ પરંપરાગત નોકરીઓની રુચિથી આગળ દેખાતી કારકિર્દી શક્યતાઓ વિશે સલાહ પણ આપી શકે છે.આશ્ચર્યજનક છે કે આટલા બધા કાયદાઓ હોવા છતાં સ્ત્રીઓ હજુ પણ દબાણ હેઠળ જીવે છે.સ્ત્રીઓ માટે સમાન દરજ્જો સુનિશ્ચિત કરવા માટે આપણે હજુ પણ ખામીઓ દૂર કરવાની જરૂર છે પુરુષ અને સ્ત્રી એક ગાડીના બે પૈડા જેવા છે એકનું જીવન બીજા વિના અધૂરું છે.

- **ભારતમાં હાલમાં સાત પ્રકારની લિંગ અસમાનતાઓ છે અહીં તમામ પ્રકારની જાતીય અસમાનતાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.**

1) મૃત્યુદર અસમાનતા

આમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચેની અસમાનતા જીવન અને મૃત્યુના મુદ્દાઓને સીધી રીતે કરી છે અને સ્ત્રીઓ માટે અસામાન્ય રીતે ઉંચા મૃત્યુદર અને પરિણામે કુલ વસ્તીઓમાં પુરુષોની પ્રધાનતાનું કુલ સ્વરૂપ લે છે જ્યારે આરોગ્ય સંભાળ અને પોષણમાં લિંગભેદ ઓછા અથવા તો બિલકુલ ના હોય તેવા સંજોગોમાં સ્ત્રીઓની પ્રાધાન્યતા જોવા મળે છે.

2) જન્મજાત અસમાનતા

આ પ્રકારની અસમાનતામાં છોકરીઓ કરતાં છોકરાઓને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે ઘણા પુરુષ પ્રધાન સંજોગોમાં આ અસમાનતા પ્રબળ છે અને આ અસમાનતા માતા-પિતા દ્વારા તેમનામાં નવજાત શિશુઓને છોકરીઓ નહીં પણ છોકરો બનાવવાના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. ગર્ભનું લિંગ નક્કી કરવા માટે આધુ નિક તકનીકીઓનો ઉપલબ્ધતા સાથે ભારતમાં લિંગ પસંદગીયુક્ત ગર્ભપાત સામાન્ય બની ગયો છે.

3) રોજગાર અસમાનતા

રોજગાર તેમજ કાર્યસ્થળ પર પ્રમોશનની દ્રષ્ટિએ સ્ત્રીઓ ઘણીવાર પુરુષો કરતાં વધુ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરે છે આ સ્પષ્ટપણે ઉદાહરણ તરીકે જોવા મળે છે કે પુરુષોને તેમની મહિલા સક્ષમો કરતા વધુ સારી કાર્ય તકો અને પગાર ધોરણ મેળવવાની પ્રાથમિકતા મેળવે છે.

4) માલિકીની અસમાનતા

ઘણા સમાજોમાં મિલકતની માલિકીની અસમાનતા પણ ખૂબ જ હોઈ શકે છે. અસમાનતા પ્રાચીન સમયથી ભારતના મોટાભાગના ભાગોમાં પરંપરાગત મિલકત અધિકારો પુરુષોની તરફેણમાં રહ્યા છે. મિલકતના દાવાઓનો અભાવ માત્ર મહિલાઓના અવાજો ઓછા કરી શકાતો નથી પરંતુ મહિલાઓ માટે વ્યાપારી આર્થિક અને કેટલીક સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવેશ અને વિકાસ કરવાનું પણ મુશ્કેલ બનાવી શકે છે.

5) ખાસ તોકોની અસમાનતા

જ્યારે શાળાકીય શિક્ષણ સહિતની મૂળભૂત સુવિધાઓમાં બહુ ઓછા તફાવત તો હોય છે ત્યારે પણ યુવાન સ્ત્રીઓ માટે ઉચ્ચ શિક્ષણની તકો યુવાન પુરુષો કરતાં ઘણી ઓછી હોઈ શકે છે ખરેખર ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ અને વ્યવસાયિક તાલીમમાં લિંગ પૂર્વગ્રહ જોવા મળે છે.

6) મૂળભૂત સુવિધા અસમાનતા

જ્યારે વસ્તી વિષય એક લાક્ષણિકતાઓ ખૂબ અથવા તો કોઈ સ્ત્રી વિરોધી પૂર્વગ્રહ દર્શાવતી નથી ત્યારે પણ સ્ત્રીઓ પાસે એકંદરે

ઓછી આવક હોય શકે છે

7) ઘરગથ્થુ અસમાનતા

પરિવાર અથવા ઘરની અંદર લિંગ સંબંધોમાં ઘણીવાર મૂળભૂત અસમાનતાઓ હોય છે જે ઘણા જુદા જુદાસ્વરૂપો લઈ શકે છે એવા કિસ્સાઓમાં પણ જ્યાં સ્ત્રી વિરોધી પૂર્વ ગ્રહના કોઈ સ્પષ્ટ સંકેતો નથી ઉદાહરણ તરીકે જીવન ટકાવી રાખવા અથવા તો પુત્ર પસંદગી અથવા તો શિક્ષણમાં અથવા તો ઉચ્ચ કાર્યકારી હોદાઓ પર પ્રમોશનમાં પણ ઘરકામ અને બાળ સંભાળ વગેરે દ્રષ્ટિએ કૌટુંબિક વ્યવસાયોમાં તદ્દન અસમાનતા હોઈ શકે છે.

ઉપસંહાર:

જાતીય અસમાનતા ભારતીય અર્થતંત્રના વિકાસને ભારતીય લોકોના જીવનને સુધારવાથી અટકાવે છે આથી ભારતીય સમાજમાં લિંગ અસમાનતા ઊંડે સુધી વ્યાપી ગઈ છે ભલે તે એક વૈશ્વિક ઘટના છે પરંતુ પુરુષ પ્રધાન ભારતીય સમાજમાં તે વ્યાપકપણે ફેલાયેલી છે. ભારતીય સમાજમાં અસમાનતા જન્મજાત જોવા મળે છે. આ પેપરમાં ભારતમાં જાતીય અસમાનતા પાછળ રહેલા પરિબળોને તપાસવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવેલ છે જેમાં સાંસ્કૃતિક, રાજકીય, આર્થિક અને સામાજિક પરિબળોનો સમાવેશ થાય છે . તેમજ ભારતમાં રહેલ જાતીય અસમાનતાના પ્રકારોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે. ભારતીય સમાજમાં મહિલાઓ સામે થતા અન્યાય અને શોષણનો પણ અમુક અંશે અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે.

REFERENCES

1. Agnes, F. (2001). Law and Gender Inequality: The Politics of Women's Rights in India.

2. Batra, R. (2016). Gender Inequality Issues in India. Advances in Developing Human Resources.

3. Bhattacharya, P. C. (2006). Economic Development, Gender Inequality, and Demographic Outcomes: Evidence from India. Population and Development Review, 32(2), 263-292.

4. Hema, Mohd Rashid, Ganie (2025) Gender Inequality and Human Development in India: An Empirical Analysis, 07 August 2025, https://onlinelibrary.wiley.com

5. Albanesi, S. and C. Olivetti (2009): Gender Roles and Medical Progress, Working Paper 14873, National Bureau of Economic Research.

6. Aizer, A. (2010): The Gender Wage Gap and Domestic Violence, American Economic Review, 100, 18471859.

7. Doepke, M., M. Tertilt, and A. Voena (2012): The Economics and Politics of Women's Rights, Annual Review of Economics, 4

8. Jha, R. &. (2016). Gender inequality in India: The role of caste. World Development.